

1914-1922 DÖNEMİNDE RUSLARIN TRANS-KAFKASYA POLİTİKASI'NIN ANALİZİ

Murat JANE*

ÖZ

Rus tarihinde Trans-Kafkasya, hem doğudan gelen Türk-Moğol tehdidinden dolayı bir beka sorununu hem de imparatorluk sürecinin önemli bir parçasını temsil etmiştir. Rusların 19. yy'ın ikinci yarısı ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağıldığı 1991 yılına kadar geçen dönemde Trans-Kafkasya'daki hegemonyası bir kez, Bolşevik Devrimi'nden sonra sekteye uğramıştır. Devrimin ülkede yerleşme süreci, 1. Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı sürecinde Rusların Trans-Kafkasya ile hegemonik bağın aşınmasına neden olmuştur. 1914-1922 döneminde Ruslar; Almanya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ile bölgede hegemonik bir güç mücadelesi yaşamış, 1922 yılında SSCB'nin kurulmasıyla bölgede yeniden hegemonyasını kurmuştur.

Çalışmamızda 1914-1922 yılları arasında Rusların Trans-Kafkasya politikası hem bölgesel alt sistem düzeyinde hem de uluslararası sistem düzeyinde analiz edilip, Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İngiltere'nin bölge politikalarıyla karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, 1. Dünya Savaşı, Trans-Kafkasya, Rusya, Hegemonya.

* Bu makale, yazmakta olduğum "Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Politikasının Analizi: Süreklilik mi Dönüşüm mü?" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Ar. Gör., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD, muratjane@gmail.com, Mobil: 0 (537) 430 74 38

**THE ANALYSIS OF RUSSIANS' TRANS-CAUCASIA
POLICY BETWEEN 1914-1922 ERA**

ABSTRACT

Trans-Caucasia presented both survival problem due to Turk-Mongol threat which came from East and important part of emperorship in Russian history. Russian hegemony on Trans-Caucasia was interrupted once from the second half of 19th century to 1991, which USSR was dissolved in, after Bolshevik Revolution. Establishment process of Revolution, the World War 1 and Russian Civil War caused to erode Russian hegemonic tie with Trans-Caucasia. Russians were in power struggle with Germany, the Great Britain and Ottoman Empire in region between 1914-1922 era. Then Russians had restored their hegemony on Trans-Caucasia in 1922 after USSR was established.

In our work, Trans-Caucasia Policy of Russians between 1914-1922 will be analysed both in the level of regional sub-system and international system then Russian Trans-Caucasia Policy will be compared regional policies of Germany, Ottoman Empire and the Great Britain.

Key Words: Bolshevik Revolution, World War 1, Trans-Caucasia, Russia, Hegemony.

GİRİŞ

1914-1922 döneminde Trans-Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin hem 1. Dünya Savaşı'nı hem de Savaş Sonrası Dönem'in ilk yıllarına önemli etkileri olmuştur. Bölgede hem Statükocu Devletler ile Revizyonist Devletler kendi aralarında hem de her iki grup kendi içinde mücadele etmiştir. Bu güç mücadelesi uluslararası sistemin konjonktürel dinamikleri ve bölgesel alt sistemde yaşanan gelişmelerin etkisinde şekillenmiştir. Bu gelişmeler Trans-Kafkasya'ya yönelik Rus¹ dış politikasında önemli kırılma noktalarına neden olmuştur.

1914-1922 yılları arasında Trans-Kafkasya'da yaşanan güç mücadelesini uluslararası sistem düzeyinde;

- Almanya ve İngiltere arasındaki başat güç mücadelesi,
- Emperyalizm,
- Doğu Sorunu,
- Bolşevik Devrimi'nin etkilediği iddia edilebilir.

Alt sistem düzeyinde ise

- Bolşevik Devrimi,
- Bakü Petrolleri,
- Almanya-İngiltere arasındaki emperyal güç mücadelesi,
- Almanya-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki güç mücadelesi,

¹ "Rus" kavramı bir etnik kimlikten ziyade devleti nitelemektedir. 15. yy'a kadar Ruslar hem kendilerine hem de devletlerine "Rus" demişlerdir. Dolayısıyla çalışmada bu ifade kullanılırken Rus devlet geleneğindeki bu yaklaşım kabul edilmiş olup; Rus Çarlığı, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC), Bolşevik Rusyası ve SSCB gibi aktörler kapsayıcı şekilde "Ruslar" olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Bushkovitch, 2016: s. xiv; Kagarlitsky, 2007: 41) Fakat çalışmanın ilerleyen kısımlarında Rusların kurduğu siyasal birimler döneme uygun olarak Rus Çarlığı, RSFSC, Bolşevik Rusyası ya da SSCB olarak adlandırılacaktır.

- Trans-Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki güç mücadelesi,
- Rus İç Savaşı'nın etkilediği iddia edilebilir.

Yukarıda ifade edilen gelişmeler ışığında Rusların 1914-1922 döneminde yürüttükleri dış politika, 1914-1917 ve 1917-1922 olmak üzere iki döneme ayrılabilir.

1. 1914-1917 DÖNEMİNDE RUSLARIN TRANS-KAFKASYA POLİTİKASI

98

İİBF Dergi
37/1
Haziran
June
2018

1. Dünya Savaşı'ndan önce Rus Çarlığı'nın 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı kaybetmesi ve Rus Çarlığı ile İngiltere arasında 150 yıldır süren "Büyük Oyun"un 1907 yılında "Karşılıklı İyi Niyet Konvansiyonu"nun imzalanması ile sona ermesi emperyal güç mücadelesindeki aktörlerin değişmeye başladığını göstermiştir (Demirağ, 2017: 548; Bushkovitch, 2016: 290). 2. Wilhelm'in İmparator olmasıyla Almanya dış politikası emperyal bir niteliğe bürünmüş, dönemin başat gücü İngiltere'ye meydan okuyan güç (Challenger) Almanya olmuştur (Sander, 2003: 254-256). Almanya uzak deniz ticaret yollarının yanı sıra Ortadoğu'da da İngiltere'ye rakip olmuş, Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'ni gerçekleştirerek söz konusu bölgeye kolayca ulaşabilme imkanını elde etmiştir. Böylelikle İmparator 2. Wilhelm'in Ortadoğu politikası orta vadede başarılı olmuştur (Sander, 2003: 320). Almanya'nın 1. Dünya Savaşı öncesi iki stratejisi vardır (Jones, 2016: 117):

1. İngiltere'ye savaş açmak, askerlerini Avrupa'dan sömürgelerine kaydırmasını sağlamak.
2. Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla ilan edilmesi muhtemel "Cihat" ile İngiltere, Rus Çarlığı ve Fransa etki alanındaki Müslümanların ayaklanmasını sağlayarak Statükocu devletleri zor durumda bırakmak.

Almanya'nın Kahire Konsolosluğu'nda Ateşelik yapan Max Freiherr Oppenheim'in raporunda Osmanlı İmparatorluğu cihat ilan ettiği takdirde 260 milyon Müslümanın Almanya'nın Doğu Politikası'nda kullanılabileceği ifade edilmiştir. Böylelikle İngiltere'den Mısır ve Hindistan, Rus Çarlığı'ndan da Kafkasya koparılmış olacaktır (Bkz. Çolak, 2014: 25-29). Gazeteci Jennifer Jenkins de Kafkasya üzerinden Basra Körfezi'ne Alman malları taşıyan zeplinleri hayal eden birden

çok diplomat olduğunu söylemiştir (Jones, 2016: 129). Dolayısıyla Büyük Oyun'un sona ermesi ve akabinde Almanya'nın uluslararası sistemde etkisinin artması Rus Çarlığı'nın Trans-Kafkasya'da yeni bir Büyük Güç ile karşı karşıya olma ihtimalini beraberinde getirmiştir.

Bölgede etkili olmak isteyen "bölge-dışı" aktörlerden biri olan Almanya özellikle Gürcistan'ı kullanarak bölgede nüfuz kurmayı amaçlamış ve Gürcülerin 117 yıl sonra bağımsızlığını elde etmesinde etkisi olmuştur (Curtis, 1995: 162; Smith, 2015: 4). Almanya'nın Weimar kentinde 1916 yılında basılan "Dünya Savaşı'nda Kafkaslar" adlı kitapta Almanya'nın kendi etkisi altında bir Gürcistan oluşturması gerektiği savunulmuştur². Olası bir Almanya etkisindeki olası bir Gürcistan aynı zamanda Bağdat-Hamad-Tahran Demiryolu'nun güvenliği ile Bakü ve Batum Petrolleri'ni ele geçirmek açısından önemlidir (Karal: 1995: 529). Bu amaçla Almanya Batum'a General Otto Von Lossow'u göndermiş, Batum'da gizlice bir araya gelen Lossow ve Gürcistan temsilcileri arasında antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre Almanya, Gürcistan'ı koruma altına almayı kabul etmiştir³. Görüldüğü üzere Almanya'nın Trans-Kafkasya Politikası 1917 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle cihat ilan edip Rus Çarlığı'nın da yer aldığı Büyük Güçler'i zor durumda bırakmayı ve Gürcistan'a tam bağımsızlık vaad ederek bölgedeki milliyetçi dinamikleri kullanmayı içermektedir (Çolak, 2014: 244)

² Trans-Kafkasya'da Büyük Güçler arasındaki mücadelede Ermenilerin hangi devletin kontrolünde olduğu önemsenmiştir. Fakat Gürcistan'ın kontrolü ile ilgili Almanya-İngiltere rekabeti dikkat çekicidir. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri "Trans-Caucasian Post" Gazetesidir. Bu gazete Ermeniler tarafından Tiflis'te yayım hayatına başlamıştır. Trans-Kafkasya'ya ait Ermeni bakış açısını yanı sıra gazete İngilizce yayım yapmaktadır. Gazetenin Tiflis'te çıkması, Alman nüfuzunda olan Gürcistan'da da İngiliz etkisinin hakim kılınmasına yönelik bir durum olarak yorumlanabilir. Gazetenin adının üstünde İngiliz siyasetçi William Gladstone'ın "To serve Armenia is to serve Civilization" (Ermenistan'a hizmet, medeniyete hizmettir) sözü yer almaktadır. Ayrıca Gazetenin Tiflis'te çıkması Ermenilerin Gürcistan'dan toprak beklentileri olduğunu ve İngiliz desteğiyle bunu gerçekleştirebileceklerine inandıklarını düşündürülebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, 2002: 144-157.

³ Almanya'nın Gürcistan'ı desteklemesinin sebepleri arasında Gürcistan'ın önemli yeraltı kaynaklarının da etkisi vardır. Bkz. (Kılıç, 2015: 712)

Statükocu devletlerden İngiltere'nin Trans-Kafkasya'ya ilişkin politikasını İngiliz devlet adamı Lord Curzon genel ve soyut olarak ifade etmiştir. Lord Curzon'a göre bölge ya İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa'nın oluşturduğu bir komisyon tarafından ya da sadece İngiltere tarafından himaye altına alınmalıdır. Trans-Kafkasya'nın İngiltere açısından önemini Lord Curzon 2 Aralık 1918 tarihinde 4 maddeyle açıklamıştır (Çağlayan, 1998: 130):

1. Bölge İngiltere'nin en önemli sömürgesi Hindistan'ın güvenliği için önemlidir.
2. Bölgedeki istikrarsızlığın Ortadoğu'ya yayılma ihtimali olduğu için denetim sağlanmalıdır.
3. Bölgenin ticari potansiyeli İngiltere'nin çıkarlarına uymaktadır. Örneğin Batum Limanı, petrol ihracı için jeostratejik öneme sahiptir.
4. Bakü petrollerine İngiltere ilgisiz kalmamalıdır.

Görüldüğü gibi İngiltere'nin Trans-Kafkasya Politikası'nı; Ortadoğu güvenliği, Hindistan güvenliği ve Bölgenin ekonomik potansiyeli belirlemiştir.

Trans-Kafkasya'da 150 yıldan fazla tek hegemon güç olan Rus Çarlığı 1. Dünya Savaşı'nın başlarında bölgedeki etkisini korumayı amaçlamış, bu amaç için en güvendikleri halk Ermeniler olmuştur. Rus Çarlığı 1. Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yönelik politikalar yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgiler üzerine Katogikos 5. Kevork, "Türkiye Ermenistan'ı ve Ermenilerini İsa adına" himayesi altına almasını Rus Çarlığı'ndan rica eden bir mektup yazmıştır. Rus Çarlığı bu mektup üzerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ermenilerin yaşadığı coğrafyada ıslahat yapılmasını talep etmiş, söz konusu talep 8 Şubat 1914⁴ tarihli Yeniköy Antlaşması ile kabul edilmiştir (Güher, Açıkse, 2016: 83). Antlaşmaya göre Erzurum, Trabzon Sivas ve Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır illeri iki bölüme ayrılacak, her bölüm yabancı müfettişin

⁴ Nejla Günay'a göre Yeniköy Antlaşması 9 Şubat 1914 tarihinde imzalanmıştır Bkz. (Günay, 2017: 59)

yetkisine bırakılacaktır. Bu müfettişler Valiler dahil olmak üzere adli makamlarda yer alan görevlileri, jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetlerini azletme ve denetleme yetkisine sahip olacaklar, gerekli gördükleri takdirde hükümetten askeri destek talep edebileceklerdir. Ayrıca Hamidiye Alayları yedek süvari birliklerine dönüştürülecektir (Günay, 2015: 63-64).

Yeniköy Antlaşması'ndan on ay sonra 5. Kevork, Çar 2. Nikola'dan Erzurum, Van, Bitlis, Harput Vilayeti, Diyarbakır, Sivas'ın yanı sıra Kars'tan İskenderun Sancağı'na kadar yapılacak demiryolu ile Akdeniz'e çıkış yolu talep etmiştir (Günay, 2015: 67-68). Söz konusu ıslahatları ve Ermeni taleplerini takip eden süreçte 1914 ve 1915 yıllarında Rus Çarlığı'nın desteğiyle dokuz adet Ermeni gönüllü birliği kurmuş, bu birlikler 1. Dünya Savaşı'nda Rus Çarlığı'nın önemli destekçilerinden olmuştur (Güher, Açıkse, 2016: 83).

Yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra Rus Çarlığı Yüksek Komutanlığı 5 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı Ermenilerinin silahlandırılmasını tartışmış, 29 Ağustos'ta da Kafkas Askeri Grup Komutanı Nikolay Yudenic bu konuda bir memorandum yayımlamıştır. 30 Ağustos 1914 tarihinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni çeteleri Rus Çarlığı ordusuyla beraber savaşa girmiş ve Yudenic'in planı Eylül ayında uygulanmaya başlamıştır (Özdal, 2016: 77; Günay, 2015: 78-79). Şubat 1915'te Tiflis'te toplanan Ermeni Milli Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Çarlık Ordusu'na destek verme kararı alınmıştır (Güher, Açıkse, 2016: 83). Destek sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda Ermeni isyanları artmıştır.

Dolayısıyla Yeniköy Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı Ermenilerinin İmparatorluğa olan bağlılığı iyice zayıflamış (Günay, 2015: 66), 1. Dünya Savaşı'nda Rus Çarlığı ile beraber savaşan Ermeni gönüllü birliklerinin büyük kısmı ise Van, Bitlis ve Sivas'tan katılmışlardır (Sarıay, 2008: 93).

Bu politikaların yanı sıra Rus Çarlığı Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda da başarılı olmuştur. 22 Aralık 1914 tarihinde Rus Çarlığı'nı arkadan çevirip Kars ve Batum'u almak amacıyla Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın önderliğinde başlayan "*Sarıkamış Harekatı*" başarısız olunca Kafkas Cephesi'nde Rus Çarlığı üstün konuma geçmiştir. Kronolojik olarak Rus Çarlığı Osmanlı

İmparatorluğu'nun Doğu ve Karadeniz'deki şu şehirlerini ele geçirmiştir (Uçarol, 2010: 577):

- 27 Mart 1915 tarihinde Artvin.
- Ermeni ayaklanmasının da etkisiyle 17 Mayıs 1915 tarihinde Van.
- 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum ve Muş.
- 3 Mart 1916 tarihinde Bitlis.
- 8 Mart 1916 tarihinde Rize.
- 19 Nisan 1916 Trabzon.
- 25 Temmuz 1916 Erzincan.

102

İİBF Dergi
37/1
Haziran
June
2018

Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın Kafkaslar'dan Hindistan'a ulaşma planı 1916 yılı itibarıyla başarısız olmuştur. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu 6-7 Ağustos 1916 tarihlerinde Muş ve Bitlis'i alsa da Kafkasya'daki Rus üstünlüğü değişmemiş, fakat Rus Çarlığı'nın Diyarbakır'a ilerleyişi durdurulmuştur (Uçarol, 2010: 577-578).

Tannenberg Muharebesi'ndeki yenilgi dışında 1. Dünya Savaşı Rus Çarlığı'nın lehine devam etmiş, hatta Savaş'ın başlangıcı Rus Çarlığı'nda milliyetçi bir politik refleksin oluşmasını sağlamıştır. Örneğin Almanca kökenli Petersburg şehrinin adının Petrograd'a dönmesi halk tarafından olumlu karşılanmıştır. Duma'daki farklı ideolojilere mensup milletvekilleri savaşın devamlılığı konusunda birleşmiş, aydınların da etkisiyle milliyetçi söylemler Rus siyasetinde hakim konuma gelmiştir. İşçiler de bu milliyetçi dalgadan etkilenmiş ve başkentte yürüttükleri grevi sonlandırmışlardır (Bushkovitch, 2016: 291-292; Kurat, 2010: 445). Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu durdurulmuş, Almanya'nın emperyal amacına set çekilmiştir. Fakat 1. Dünya Savaşı esnasında Rus Çarlığı'nın Savaştan çekilmesiyle sonuçlanacak gelişmelerin arkasında Rus Çarlığı'nın iç politikada yaşadığı ve kökenlerinin Savaş öncesine dayandığı birtakım sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler genel ve soyut olarak şöyledir (Bushkovitch, 2016: 294; Kurat, 2010: 446-447).

- 1916 itibarıyla Rus Çarlığı'nın 2 milyon askerinin ölmesi, 2.5 milyon yaralının ve 5 milyon savaş esirinin olması.
- Şubat 1917'de yiyecek kıtlığının başlaması ve karaborsanın artması.
- Savaş için 14 milyon kişinin silah altına alınması ve buna paralel olarak tarımsal ve endüstriyel üretimin azalması.
- Savaş için İngiltere ve Fransa'dan yüklü miktarda borç alınması.
- 1917 yılına doğru "asker kaçağı" sayısının 1.5 milyonu bulması.

Bu gelişmelerin ardından Petrograd'da 9 Mart 1917 tarihinde gerçekleşen grev ve ayaklanmalar 14 Mart 1917 tarihinde Çar 2. Nikola'nın tahttan feragat etmesiyle sonuçlanmış, Şubat Devrimi ile Romanov Hanedanı iktidarı kaybetmiştir (Vernadsky, 2015: 350-351). Fakat Prens Lvov Başkanlığı'nda kurulan Geçici Hükümet halkın talebi olan barışın sağlanmasına, toprak reformunun gerçekleştirilmesine ve işçi sorunlarına odaklanamamış aksine Savaşa devam etmiş, Kasım 1917'de Bolşevikler iktidara gelmiş ve Şubat Devrimi ile başlayan süreç böylelikle Bolşevik Devrimi ile sonuçlanmıştır (Sander, 2003: 390-391)

Devrim sonrası nüfuz alanlarının bir kısmını kaybeden Rusların, Trans-Kafkasya'daki etkileri de azalmaya başlamıştır. Şubat Devrimi ile 2. Nikola'nın tahttan feragat ettirilmesi ve Romanov Hanedanı'nın iktidarına son verilmesi sonrası Geçici Hükümet Trans-Kafkasya'daki devletlerle Trans-Kafkasya Komitesi'ni (OZAKOM-Osobiy Zakafkazkiy Komitet) oluşturmuştur (Öke, 2004: 200). Bu yapı Trans-Kafkasyalı Parlamenterler'den oluşmuş ve yapının merkezi de Tiflis olmuştur. 1917 yılında Tiflis'te toplanan "Çiftçi Kurultayı"nda Ermenilere karşı Gürcü-Azeri bloğu belirginleşmiştir. Bolşevikler 28 Ekim-7 Kasım 1917 tarihleri arasında kontrolü ele geçirmiş, Rus ordusu Trans-Kafkasya'dan çekilince Bolşevik ve Menşeviklerin çekişmelerinin de etkisiyle bölgede oluşan güç boşluğu sonrası üç devletin temsilcileri 28 Kasım 1917 tarihinde Trans-Kafkasya Komiserliği'ni (ZAKAVKOM-Zakafkazskiy Komissariat) kurmuştur (İşyar, 2004: 305-306). Söz konusu Komiserliğin kurulması aynı zamanda Ekim Devrimi'nin Trans-Kafkasya açısından ilk sonucudur

(Carr, 1989: 312)⁵. Bunun dışında 1800'lü yılların başında başlayan bölgenin Ruslar tarafından fetih süreci, 1917 yılında yaşanan bu gelişmeyle birlikte kısa süreliğine sona ermiştir. Aynı zamanda bu oluşum, Trans-Kafkasya Devletleri'nin kendi içlerinde oluşturdukları ilk ciddi bölgesel entegrasyon denemesidir (Smith, 2015: 4). Fakat federatif bir yapıya sahip olan Trans-Kafkasya Komiserliği'nin uzun ömürlü olmayacağı düşünülmüştür. Yapıyı oluşturan üç halk büyük devletlerin desteğini alıp bağımsız olmayı amaçlamıştır. Ermeniler Bolşeviklerden, Gürcüler Almanya'dan Azerbaycanlılar da Osmanlı İmparatorluğu'ndan destek almışlardır (Çolak, 2014: 172).

104

İİBF Dergi
37/1
Haziran
June
2018

Yukarıdaki gelişmelerden anlaşılacağı üzere Rus Çarlığı'nın 1. Dünya Savaşı'ndaki Trans-Kafkasya politikası, bölgede olası bir Osmanlı İmparatorluğu-Almanya etkisini engellemektir. Rus Çarlığı bu amacında başarılı olmuş, bölge halklarından Ermenileri de kullanarak bölgesel alt sistemdeki rakibi Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu topraklarına kadar ilerlemiştir. Fakat ülke içinde yaşanan sorunlar Rus Çarlığı'nın savaşta kalmasına izin vermemiş ve Bolşevikler savaştan çekilmişlerdir. Böylelikle Ruslar, 150 yıldan fazla süredir tek hegemon oldukları Trans-Kafkasya'da nüfuzu azalmış, Bölge İngiltere, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisine açılmıştır.

2. 1917-1922 DÖNEMİNDE RUSLARIN TRANS-KAFKASYA POLİTİKASI

Bolşevikler iktidara geldikten sonra Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu Ateşkes'ten üç gün sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Bolşevikler de ateşkes görüşmelerine başlamışlardır. Yaklaşık üç hafta süren görüşmeler sonucu iki taraf 18 Aralık 1917 tarihinde Erzurum Ateşkes Antlaşması'nı imzalamışlardır (Gürün, 2010: 1; Uçarol, 2010: 584). Brest-Litowk ve Erzincan Ateşkes Antlaşmaları'na rağmen Bolşevikler

⁵ Bölgedeki Rus etkinliğinin azalması Rusları ekonomik olarak da olumsuz etkilemiştir. 20. yy'ın başları itibarıyla Trans-Kafkasya, Rus Çarlığı'nın buğday ihtiyacının % 18'ni, arpanın %18'ini ve mısırın % 29'unu karşılamaktadır. 1915 yılı itibarıyla nüfusu 13.229.100 olan Kafkasya Bölgesi'nde nüfusun 7.509.500'ü ise Trans-Kafkasya'da yaşamaktadır. Bkz. (Balevsky, 1919: 3-5)

Doğu Anadolu'da Rus işgalinde bulunan bölgedeki Ermenileri desteklemeye devam etmiş, bu durum Ateşkes Antlaşmaları'nın uygulanmasında birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir (Uçarol, 2010: 585).

Bolşevikler, 11 Ocak 1918 tarihinde yayımladıkları bir deklarasyonla Doğu Anadolu'dan çıkması öngörülen Rus ordularının yerine Ermenilerin yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Öke, 2004: 202). Bunun yanı sıra 13 Ocak 1918 tarihinde Lenin ve Stalin imzalı "13 numaralı Kararname" ile Rus ordusunun Anadolu'daki Ermeni kuvvetleri silahlandırıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarından çekilmesi gerektiğini ifade edilmiştir (Gürün, 2010:1-2). Dolayısıyla Bolşevikler, Trans-Kafkasya Politikası'nda Ermenileri kullanmayı amaçlamışlar ve bu anlamda Rus Çarlığı Dönemi'nin politik mirasını devam ettirmişlerdir.

Brest-Litovsk Antlaşması için yapılan görüşmelerde Talat Paşa 3 Şubat 1918 tarihinde Lev Troçki başkanlığındaki Rus heyeti ile görüşmüş, Kafkaslarda Rus askeri gücünün yerine konan Ermenilerin ve Gürcülerin bölgedeki Müslümanlara yönelik katliamları devam ettiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekli tedbirleri alacağını ifade etmiştir (Öke, 2004: 205). Bolşevik Devrimi sonrası özellikle Ermenilerin Erzincan'dan Kafkasya'ya kadar olan bölgede katliamlar yapması üzerine Enver Paşa, Vehip Paşa'ya Erzincan'a doğru harekete geçmesi emrini vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu 12 Şubat'ta Erzincan'ı, 24 Şubat'ta Trabzon'u almıştır (Karal, 1995: 527).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hareketlerinden kısa zaman sonra Ruslar 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması ile Trans-Kafkasya'nın bir bölümünden çekilmiştir. Antlaşma'nın Trans-Kafkasya'yı ilgilendiren 4. Maddesi şöyledir (Özdal, 2006: 178):

"Sovyet Devleti, Anadolu'nun Doğu illerinin boşaltılarak Osmanlı Devleti'ne verilmesi için çaba harcayacak. Ardahan, Kars ve Batum Sancakları da hemen Sovyet askerlerince boşaltılacak. Sovyet Devleti, bu sancakların genel hukuk ve devletler hukuku açısından yönetsel biçimine karışmayacak ve özellikle buralardaki hakların söz konusu durumunu, komşularından birisini ya da Osmanlı Devleti'ni seçme konusunda bağımsız bırakacaktır."

Aktardığımız hükümden de anlaşıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu 40 yıl önce 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması ile kaybettiği Kars, Ardahan ve Batum'u Brest Litovsk Antlaşması ile geri almıştır (Karal, 1995: 526). Fakat Brest-Litovsk Antlaşması'nın koşulları Bölgede tam olarak sağlanamamış, Osmanlı İmparatorluğu kuvvetleri 5 Nisan'da Van'a, 6 Nisan'da Sarıkamış'a, 14 Nisan 1918 tarihinde Batum'a ve 25 Nisan'da Kars'a girmiştir⁶. Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu kuvvetleri Brest-Litovsk Antlaşması'nın koşullarını askeri güçle sağlamıştır (Öke, 2004: 209). Bu gelişmelerin ardından 26 Nisan 1918 tarihinde Trans-Kafkasya Komiserliği, Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür (İşyar, 2004: 319).

Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti 11 Mayıs 1918 tarihinde Batum'da toplanan konferansta Osmanlı İmparatorluğu'nun taleplerini kabul etmiştir (Karal: 1995: 528). Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı sürerken Trans-Kafkasya'da varlığını korumuştur (Özdal, 2006: 178). Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti içindeki fikir ve çıkar ayrılıkları yaşanan gelişmelere paralel olarak söz konusu siyasi yapıyı etkilemiş ve Kafkas Meclisi Tiflis'teki son toplantısını 26 Mayıs 1918 tarihinde yapıp, dağılma kararı almıştır (Öke, 2004: 213). Çıkar ayrılıkları arasında Ermenistan ve Gürcistan arasında Lori ve Ahalkelek Bölgesi konusunda anlaşamamaları, Ermeni ve Gürcü toplumları arasındaki sosyo-ekonomik farklar (Öke, 2004: 218) ve Bakü konusunda Ermenilerin ve Azerbaycanlıların anlaşamaması sayılabilir (Roy, 2000: 79). Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs 1918 tarihinde de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir (İşyar, 2004: 322). Osmanlı İmparatorluğu, 4 Haziran 1918 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile 8 Haziran 1918 tarihinde de Dağıstan ile Batum'da⁷ barış antlaşması

⁶ Brest-Litovsk Antlaşması sonrası 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında Osmanlı ve üç Trans-Kafkas Cumhuriyeti'nin katıldığı Trabzon Konferansı toplanmıştır. Özellikle Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri Brest-Litovk ile öngörülen değişimi kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Karal, 1995: 527-528).

⁷ Trans-Kafkasya Cumhuriyetleri arasında çıkar farklılıkları olsa bile Antlaşmanın Batum'da yapılması, Gürcistan'ın diğer Trans-Kafkas Cumhuriyetlerine göre siyasi ve diplomatik olarak daha önde olduklarını düşündürmektedir. Ermenistan'ın ilk Başbakanı Ovanes Kaçaznuni bu savı destekleyecek şekilde Gürcülerin diğer Trans-Kafkas Cumhuriyetleri

yapılmıştır. Bu Antlaşmalar ile Osmanlı İmparatorluğu Nahcivan'ı almış, böylelikle Azerbaycan ile bağına kurmuştur (Gürün, 2010: 3).

Bağımsızlıklardan iki ay sonra 14 Temmuz 1918 tarihinde yapılan referandum ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmayı kabul etmiştir (Özdal, 2006: 179). Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki etkinliği söz konusu topraklarla sınırlı kalmamıştır. Azerbaycan kendisini Ermeni, Rus ve İngiliz tehdidi altında gördüğü için Osmanlı İmparatorluğu'ndan destek istemiş ve 15 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı birlikleri Bakü'ye girmiş⁸ ve şehri İngiltere'nin işgalinden kurtarmıştır (Akşin, 2013: 61). RSFSC hükümeti bir gün sonra Osmanlı İmparatorluğu'dan Bakü'yü boşaltmasını istemiş, Osmanlı İmparatorluğu bu talebi reddedince 20 Eylül 1918 tarihinde RSFSC, Brest-Litovsk Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı hükümlerini yok saydığını ilan etmiş (Gürün, 2010: 4), 6 Ekim 1918 tarihinde de Dağıstan'a müdahale edip Derbent'i ele geçirmiştir (Akşin, 2013: 61). 13 Ekim 1918 tarihinde RSFSC'nin⁹ tepkisine rağmen Osmanlı İmparatorluğu bölgede Şimali Kafkas Cumhuriyeti'nin ilan edilmesini sağlayarak Bakü'den Dağıstan'a nüfuz imkanı kazanmıştır (Öke, 2004: 217). Bu dönemde 14 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Kafkas İslam Ordusu Dağıstan'da; 9. Ordu Tebriz, Hoy, Nahcivan, Serderabad, Gümrü, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da; 1. Kafkas Kolordusu Kazım Karabekir komutasında Tebriz'de yer almaktadır. Fakat Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nden Kafkasya'daki birliklere Brest-Litovsk sınırlarına çekilmelerine dair talimat gelmiş (Gürün, 2010: 7) 30 Ekim 1918 tarihinde de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan

arasında daha kurumsal yapıya sahip olduklarını ifade etmiştir. Kaçaznuni'ye göre Gürcülerin kurumsal yetilerinin arkasında Duma'daki Gürcü vekillerin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'de yer almaları, Şubat Devrimi sonrası Trans-Kafkasya'da kurulan Komiserlikte önceliğin Gürcülere verilmesi, halk olarak diğerlerine nazaran daha bilinçli ve organize olmaları yer almaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçaznuni, 2005: 36-37.

⁸ Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Bakü'ye girmelerinin hukuki nedeni 4 ve 8 Haziran 1918 tarihlerinde Osmanlı ve üç Trans-Kafkas Cumhuriyeti ile Batum'da imzalanan antlaşmalarda Osmanlı'nın Azerbaycan ve Dağıstan'a başka bir devletin saldırısı karşısında yardım vaadinde bulunmasıdır. Bkz. (Gürün, 2010: 4).

⁹ Bolşevikler 23 Ocak 1918 tarihinde RSFSC'yi kurmuşlardır.

sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki siyasal üstünlüğü sona ermiştir.

Bölgeden Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkması Trans-Kafkasya'daki unsurlardan Ermenilerin çıkarına bir durum yaratmış ve 1. Dünya Savaşı sonrası dünya düzenini belirlemek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda iki Ermeni temsilci yer almıştır. Söz konusu iki temsilci Ermeni Ulusal Birliği Başkanı Bogos Nubar Paşa ve Taşnak lideri ve Ermeni Milli Meclisi Başkanı Avedis Aharonian'dır. 26 Şubat 1919 tarihinde iki temsilci Doğu ve Güney Anadolu dahil olmak üzere Kafkasya'da Erivan, Kars, Gümrü'yü içeren "Büyük Ermeni İmparatorluğu" için toprak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan 19 milyar Frank tazminat talep etmişlerdir (Öke, 2004: 205).

108

İİBF Dergi
37/1
Haziran
June
2018

Bolşevik Devrimi'nden sonra İngiltere Ermeniler'e maddi ve askeri yardımlar vermiştir. Zira Ermeniler Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya ile Ortadoğu'ya olası ilerleyişlerini engellemek için İngiltere tarafından bariyer olarak kullanılmıştır (Başak, 2013: 93). Bu destek Ermenilerin Trans-Kafkasya'da Türklere yönelik baskılarını arttırmalarını, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Türklere yönelik Ermenileri katliamlarını beraberinde getirmiştir (Başak, 2013: 120-121). Ermenilerin Trans-Kafkasya'da artan baskısına ve geçmişte uyguladıkları politikalara dair Ermenistan'ın ilk Başbakanı Ovanes Kaçaznuni genel ve soyut olarak şu noktalarda özeleştiri yapmıştır (Kaçaznuni, 2005: 8):

"-Gönüllü silahlı birliklerin oluşturulması hataydı.

- Kayıtsız şartsız RSFSC'ye bağlanmışlardı.*
- Türklere yana olan güç dengesini hesaba katmamışlardı.*
- Tehcir amacına uygundu.*
- Türklere savunma içgüdüleriyle hareket etmişti.*
- İngiliz işgali Taşnakların umutlarını yeniden kabartmıştı.*
- Ermenistan'da Taşnak diktatörlüğü kurmuşlardı.*
- Denizden denize Ermenistan projesi gibi emperyalist bir talebe kapılmışlar, bu yönde kısırtılmışlardı.*
- Müslüman nüfusu katletmişlerdi.*

- Ermeni terör eylemleri Batı kamuoyunu kazanmaya yönelikti.
- Taşnak yönetimi dışında suçlu aranmamalıydı.”

Kaçaznuni'nin tespitlerine paralel olarak 29 Eylül 1920 tarihinde Ankara Hükümeti'nin ordusu Sarıkamış'a, 30 Ekim'de de Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu Kars'a girmiştir (Öke, 2004: 283). Ermeniler, 17 Kasım 1920 tarihinde Ankara Hükümeti'nin ateşkes şartlarını kabul etmiş ve 25 Kasım 1920 tarihinde barış müzakereleri başlamış (Gürün, 2010: 39), 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır¹⁰. Gümrü Antlaşması'na göre Ermenistan Kars dahil olmak üzere birçok Doğu Anadolu ili üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. Buna karşılık Ankara Hükümeti Gümrü'nün Ermenistan'a ait olduğunu kabul etmiştir (Öke, 2004: 285). Gümrü Antlaşması'nın diplomatik açıdan önemleri şöyledir (Ateş, 1993: 282; Tellal, 2001: 170-171):

1. Ermenistan Sevres Barış Antlaşması'nın¹¹ hükümlerini kabul etmemiştir.
2. Ankara Hükümeti'nin “galip” sıfatıyla imzaladığı ilk antlaşmadır.
3. Daha önce ifade edildiği gibi Mondros ile öngörülen “Büyük Ermenistan” ideali sona ermiştir.
4. Ankara Hükümeti'nin yabancı bir devletle imzaladığı ilk antlaşmadır.

¹⁰ Gümrü Antlaşması, Taşnak Yönetimi dağılıp yerine Erivan Sovyet Hükümeti kurulduğu için onaylanmamıştır. Bkz. (Ateş, 1993: 282).

¹¹ 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevres Barış Antlaşması'nın 88-93. Maddeleri Ermenistan ile ilgilidir. Söz konusu hükümler, güney sınırı daha sonra Wilson İlkeleri'ne göre belirlenecek olan, Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'yu içeren, Trabzon'dan denize çıkışı olan “Büyük Ermenistan”ın kurulmasını öngörmüştür. İtilaf devletlerinin Ermenistan'ın kurulmasına izin vermelerinin nedeni 1917 yılında Bolşevik Devrimi'nin Trans-Kafkasya'da bir tampon devletle engellemek istemeleridir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Oran, 2001a: 132-133). Bunun yanı sıra Sevres Barış Antlaşması'nda Trans-Kafkasya'daki sınırlarla ilgili olarak, Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki sınırlarının üç devletin anlaşamadığı durumda İttifak (Bağlaşık) devletlerinin belirleyeceğine dair madde de bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Özdal, 2006: 183-184).

Moskova Antlaşması'ndan sonra 16 Şubat 1921 tarihinde Kızıl Ordu'nun Gürcistan'a saldırması üzerine Kazım Karabekir 23 Şubat 1921 tarihinde Gürcülerin boşalttıkları Ardahan'ı, 9 Mart 1921'de Ahıska'yı, 11 Mart'ta Batum'u, 14 Mart'ta da Ahılkelek'i kontrol altına almış, 17 Mart 1921 tarihinde RSFSC Gürcistan'da yönetimi ele geçirmiştir (Gürün, 2010: 67). Ankara Hükümeti, Kafkaslarda Bolşevik yönetimlerinin kurulması karşılığında Doğu Cephesi'ni güvence altına alıp, Batı Cephesi'ndeki mücadelesini güçlendirmiştir. RSFSC 16 Mart 1921 tarihinde Ankara Hükümeti ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalayarak kapitülasyonları reddeden ilk devlet olmuş (Tellal, 2001: 174)¹² ve Misak-ı Milli'yi¹³ tanımıştır¹⁴. Trans-Kafkasya açısından öngörülen maddelere göre Batum Gürcistan'a, Nahcivan ise Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge olarak bırakılmıştır (Gürün, 2010: 68-69). Gümrü Antlaşması hükümleri de daha önce ifade ettiğimiz 16 Mart 1921 tarihinde Ankara Hükümeti ve RSFSC arasında imzalanan Moskova Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması¹⁵ ile teyit edilmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasındaki sınır sorunu da 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile çözülmüş, Ermenistan söz konusu düzenlemeleri kabul etmiştir (Özdal, 2006: 185). Ayrıca Kars Antlaşması ile Misak-ı Milli

¹² Aynı zamanda Moskova Antlaşması kapitülasyonların ulusal egemenlikle çeliştiğini Lozan Antlaşması'ndan önce ifade eden ilk uluslararası belgedir. Kapitülasyonlar, Lozan Antlaşması'na giden Türk heyetinin iki kırmızı çizgisinden biridir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Oran, 2001b: 217)

¹³ Moskova Antlaşması'nda "Türkiye" ibaresi geçmiş ve Türkiye'den kast edilen bölge Batum hariç olmak üzere Misak-ı Milli sınırları olarak kabul edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Tuncer, 2008: 44)

¹⁴ RSFSC'nin Ankara Hükümeti'yle yakın ilişkiler kurmasını nedenlerinden birisinin ortak sorunları aynı dönemde yaşamaları olduğu iddia edilebilir. Örneğin Bolşevik Devrimi sonrası emperyalist devletler Beyaz Ordu'ya destek vererek yeni rejimi sona erdirmek istemiş, Osmanlı coğrafyası da benzer şekilde emperyalist devletlerin işgaline uğramıştır. Bkz. (İşyar, 2010: 76)

¹⁵ Bu antlaşma imzalandıktan sonra yaşanan bir olay Ankara Hükümeti ve RSFSC arasındaki ilişkileri germiştir. 21 Nisan 1922 tarihinde Ankara Hükümeti'nin Moskova'daki Askeri Ataşeliği Rus gizli polisi ÇEKA (daha sonra KGB olacaktır) tarafından basılmış, RSFSC bu olaydan sonra 10 Mayıs 1922 tarihine kadar özür dilememiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Gürün, 2010: 71)

sınırlarını üç Trans-Kafkas Cumhuriyeti de tanımış ve Moskova Antlaşması ile belirlenen doğu sınırlarını kabul etmiştir (Tuncer, 2008: 47).

Ankara Hükümeti Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Doğu Cephesi'ni böylelikle sonlandırmış, İngiltere ve Almanya da Trans-Kafkasya'dan çekildikten sonra bölge yeniden Rus hegemonyasına girmiştir. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan¹⁶, Ermenistan ve Gürcistan'a girmesiyle bölge 12 Mart 1922 tarihinde Trans-Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TKSSC)'ne dönüşmüştür (Sapmaz, 2008: 27; Curtis, 1995: XVII). Bu yapı daha sonra 30 Aralık 1922'de kurulan SSCB'nin parçası haline gelmiştir (Purtaş, 2005: 26). SSCB'de 1936 yılında kabul edilen anayasayla TKSSC ortadan kaldırılmış, üç Trans-Kafkas Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC, Gürcistan SSC) haline getirilmiştir (Riasanovsky, Steinberg, 2014: 551).

Bölgede Bolşevikler aynı zamanda Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu-Almanya ilişkilerinde de önemli rol oynamışlardır. Daha önce ifade edildiği gibi Rus Çarlığı'nın 1. Dünya Savaşı'nda Trans-Kafkasya'ya ilişkin temel hedefi Bölgeye Osmanlı İmparatorluğu-Almanya İttifakı'nın hakim olmasını engellemektir. Bolşevikler 1. Dünya Savaşı'ndan çekildikten sonra bölgeye yönelik Osmanlı ilerleyişi Almanya'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Çünkü Almanya'nın 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcından Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar Kafkasya Politikası'nda Osmanlı İmparatorluğu "*Doğu'da kendi çıkarlarıyla ters düşmeyecek güçlü bir müttefik*" olarak yer almıştır (Çolak, 2014: 245). Başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ve Rus Çarlığı açısından "*Doğu Sorunu*" olarak tanımlanırken, 1. Dünya Savaşı'nın başı itibarıyla Almanya açısından Asya'ya geçiş için önemli bir "*Doğu Kapısı*"dır.

Kafkas İslam Ordusu'nun başarılı bir şekilde Trans-Kafkasya'da ilerlemesi ve Ağustos 1918'de Bakü'ye yaklaşması Almanya ile RSFSC'nin ittifakını beraberinde getirmiştir. 27 Ağustos 1918 tarihinde Almanya ve RSFSC ihtiyaç duydukları Bakü Petrolleri'ni Osmanlı İmparatorluğu'na kaptırmamak için anlaşmıştır. Bu anlaşma aynı zamanda Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak imzalanmıştır

¹⁶ Bakü Petrolleri'nin öneminden ötürü Azerbaycan, RSFSC'nin Bolşevikleştirdiği ilk Kafkas devleti olmuştur. Bkz. (Öke, 2004: 279)

(Gafarov, 2017: 111-118). Görüldüğü gibi RSFSC bölgedeki güç mücadelesinden kopmamak ve Bakü Petrolleri'nden mahrum kalmamak için iki Revizyonist Devlet arasındaki çıkar çatışmasını kullanarak, bölgede kaybettiği etkinliğini yeniden sağlamayı amaçlamıştır.

Bolşevik Devrimi, Brest-Litovsk ve Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası bölgedeki etkinliğini arttırmak isteyen diğer Büyük Güç İngiltere'dir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Bakü ve Batum'u kontrol altına alarak Hazar-Karadeniz arasını denetimi alan İngiltere "Kafkas Seddi"ni kurmuştur. Kafkas Seddi ile İngiltere'nin amaçları şunlardır (Tellal, 2001: 166; Gürün, 2010: 22; Erol, Aydın, 2005: 25)

112

İİBF Dergi
37/1
Haziran
June
2018

1. Kazım Karabekir komutasındaki birliklerin Kafkasya'daki ilerleyişini sona erdirmek.
2. Bolşeviklerin enerji kaynaklarını kontrol etmek ve Boğazları denetim altına alarak Beyaz Ordu'ya destek olmak.
3. Kendi himayelerinde oluşmuş Kafkas Devletleri ile Bolşevikler ve Türkler arasındaki irtibatı kesmek.
4. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da bir Kafkas Seddi oluşturup Rusların önüne set çekmek.

Mart 1919'da Batum hariç Trans-Kafkasya'daki İngiltere kuvvetleri bölgeden çekilmiştir¹⁷. Kafkas Seddi Projesi'nin çökmesi ise 23 Nisan 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılıp, Ankara Hükümeti'nin RSFSC ile diplomatik ilişki kurmasından sonra gerçekleşmiştir (Tellal, 2001:166). İngilizler 1920 yılında çekilince Bolşevik Devrimi öncesinde olduğu gibi bölgede Rus hegemonyası başlamıştır (Carr, 1989: 316). Diğer bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın yenilmesi ve İngiltere'nin etkisizliği bölgeyi yeniden Rus etkisine açmıştır (Smith, 2015: 4-5).

¹⁷ Burada İngiltere'nin iç politikasında artan muhalefetin de etkisi olmuştur. Bkz. (Tellal, 2001:166)

SONUÇ

Trans-Kafkasya Rus tarihi açısından hem siyasal varlıklarını tehdit eden Moğol ve Türk Hanlıklarının bulunduğu coğrafyayı hem de imparatorluk olma yolunda atılan adımlardan en önemlisini temsil etmektedir. 16. yy'ın ortasında Ruslar önce Bölgedeki Moğol-Türk Hanları'nı yenmiş ve Bölgenin güçlü aktörlerinden biri olmuştur. Rusların 16. yy.'dan itibaren Bölgeye yönelik amacı, güçle elde edilmiş üstünlüklerini önce nüfuz alanı yaratarak sürdürülebilir hale getirmek, daha sonra da yarattıkları nüfuz alanını olası hegemonik geçişlere kapatmaktır. Bu amacına 19. yy'ın ilk iki çeyreğinde ulaşmıştır. Rus Çarlığı; Bölge'deki rakipleri Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İran coğrafyasında hüküm süren Kaçar Hanedanı'nı yenmiş, Trans-Kafkasya'nın en güçlü aktörü olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın başı itibarıyla yaşadığı ekonomik, siyasal ve dış politik sorunlara rağmen Rus Çarlığı'nın Trans-Kafkasya'daki hegemonyası yaklaşık 150 yıl kesintisiz devam etmiştir.

Rus Çarlığı, 1. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler vasıtasıyla bölgedeki nüfuzunu kullanmış, Osmanlı İmparatorluğu'na zarar vermeye çalışmıştır. Rus Çarlığı, Trans-Kafkasya'da nüfuzu altında bulunan Ermenileri 1. Dünya Savaşı'nda da etkin şekilde kullanmış, Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerini ayaklandırıp etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Rus Çarlığı'nın "Doğu Sorunu"ndaki bu "grand stratejisi" Bolşevik Devrimi'nden sonra kesintiye uğramış, Devrimden sonra bölgedeki nüfuzu azalan Ruslar, yeni rejim ve devletlerinin diplomatik meşruiyetini sağladıktan sonra bölgedeki nüfuzunu yeniden sağlamayı, askeri güçle bölgeyi yeniden ele geçirmeyi (reconquista) amaçlamış, Bölgedeki güç mücadelesinde Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere gibi önemli aktörlerle karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla Bolşevik Devrimi'nden sonra Trans-Kafkasya'da bir "hegemonya krizi" yaşandığı iddia edilebilir. Almanya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşı kaybetmesi ve İngiltere'nin Trans-Kafkasya'daki etkinliğinin 1919 yılından itibaren azalmaya başlaması, İç Savaş'tan RSFSC'nin başarıyla çıkması Trans-Kafkasya'nın yeniden Rus hegemonyasına girme sürecini hızlandırmış, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan 30 Aralık 1922 tarihinde kurulan SSCB'nin parçası haline gelmiş, Ruslar Bölgedeki tek hegemon aktör olmuştur.

Genel ve soyut olarak ifade etmek gerekirse 1914-1917 yılları arasında Rus Çarlığı Bölgenin Almanya-Osmanlı İmparatorluğu etkisine girmesini engellemeyi amaçlamıştır. Statükocu bir devlet olarak Rus Çarlığı bu amacında başarılı olmuştur. 1917-1922 yılları arasında Bolşevikler revizyonist bir söylem benimsemiş, komünist dünya devrimi vizyonu ile oluşturdukları dış politikalarında Trans-Kafkasya yeniden fethin (reconquista) nesnesi olmuştur. Bolşevikler İç Savaşta başarılı olduktan sonra Bölgeyi yeniden etki alanlarına dahil etmişlerdir. Görüldüğü üzere 1914-1922 yılları arasında Rusların bölge hegemonyasında iç politik gelişmeler önemli yer tutmuştur. Fakat son tahlilde Bölgedeki Rus hegemonyasını diplomatik ve askeri araçların etkin kullanımı belirlemiştir.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar:

Başak, Tolga (2013). "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)", *Ermeni Araştırmaları*, 45, 93-125.

Çağlayan, K. Tuncer (1998). "İngiltere'nin Kafkas Cumhuriyetleri Siyaseti", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 128-141.

Erol, Mehmet Seyfettin; Aydın, Abdurrahim (2005). " 'Kafkas Seddi' Projesi ve Türkiye", *Karadeniz Araştırmaları*, 7, 19-35.

Gafarov, Vasif (2017). "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 99-144.

Güher, Ebru; Açıkse, Erdal (2016). "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Kafkas Cephesinde Rusların Ermeni Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 223, 79-92.

Günay, Necla (2017). "Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması". *Gazi Akademik Bakış*, 10 (20), 49-68.

Günay, Nejla (2015). "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İşbirliği". *Gazi Akademik Bakış*, 8 (16), 63-93.

Kılıç, Selda (2015). "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34 (58), 687-714.

Özdal, Barış (2006). "Osmanlı İmparatorluğu İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Andlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu- 1918-1922 Dönem-", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2 (4), 173-188.

Özdal, Barış (2016). "Germany's Policies on Armenians During World War I". *Review of Armenian Studies*, 33, 73-93.

Sarınay, Yusuf (2008). "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)". *Gazi Akademik Bakış*, 1 (2), 69-105.

Şahin, Enis (2002). "Önemli Bir Ermeni Kaynağı: The Trans-Caucasian Post Gazetesi". *Ermeni Araştırmaları*, 2 (6), 144-157.

Kitaplar:

Ateş, Toktamış (1993). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.

Bushkovitch, Paul (2016). *Rusya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Carr, Edward H. (1989). *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi-1 (1917-1923), Cilt-1*. (Çev. Orhan Suda). İstanbul: Metis Yayınları.

Curtis Glenn E. (Ed.) (1995). *Armenia, Azerbaijan and Georgia Country Studies*. Washington: Federal Research Division, Library of Congress.

Çolak, Mustafa (2014). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gürün, Kamuran (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İşyar, Ömer Göksel (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. Bursa: Alfa Yayıncılık.

İşyar, Ömer Göksel (2010). *Avrasya ve Avrasyacılık*. Bursa: Dora Yayınları, 2010.

Kaçaznuni, Ovanes (2005). *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*. (Çev. Arif Acaloğlu), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kagarlitsky, Boris (2007). *Çevrenin İmparatorluğu Rusya ve Dünya Sistemi*. (Çev. Esin Soğancılar), Ankara: Phoneix Yayınevi.

Karal, Enver Ziya (1995). *Büyük Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurat, Ahdes Nimet (2010). *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öke, Mim Kemal (2004). *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

1914-1922 Döneminde Rusların Trans-Kafkasya Politikası'nın Analizi

Purtaş, Fırat (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Barış Kitap.

Riasanovsky Nicholas V.; Steinberg Mark D. (2014). *Rusya Tarihi*. (Çev. Figen Dereli), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Roy, Olivier (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edişimi*. (Çev. Mehmet Morali), İstanbul: Metis Yayınları.

Sander, Oral (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Sapmaz, Ahmet (2008). *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Tuncer, Hüner (2008). *Atatürkçü Dış Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Uçarol, Rifat (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları.

Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*. (Çev.Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları.

Çalışma Raporları:

Balevsky, Boris M. (1919). *Russia The Caucasus (Commerce Report)*. Daily Consular and Trade Reports, The Bureau of Foreign and Domestic Commerce Department of Commerce, No. 13a, Wahington DC.

Kitap Bölümü/Derleme Yayınlar:

Akşin, Sina (2013). "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi-4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Sina Akşin (Yay. Yön). İstanbul: Cem Yayınevi, 27-127.

Demirağ, Yelda (2017). "19. Yüzyıl'da Orta Asya'da Rus Çarlığı ve İngiltere Arasındaki Rekabetin Diplomasinin Gelişimine Etkileri". Barış Özdal, Kutay Karaca (Ed.). *Diplomasi Tarihi-I*, Bursa: Dora Yayınları. 537-552.

Jones, Heather (2016). "Alman İmparatorluğu". Robert Gerwarth, Erez Manela (Der.). *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*. (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, 101-103.

Oran, Baskın (2001a). "Sevres Barış Antlaşması", Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası, Cilt-1 (1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları, 113-138.

Oran, Baskın (2001b). "Lausanne Barış Antlaşması", Baskın Oran (Ed.). Türk Dış Politikası, Cilt-1 (1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları, 215-238.

Smith, Jeremy (2015). "A Region of Regions: The Historical Failure of Integration in the South Caucasus", Mikko Palonkorpi (Ed.), The South Caucasus Beyond Borders, Boundaries and Division Lines Conflicts, Cooperation and Development, Turku: Juvenes Print. 1-8.

Tellal, Erel (2001). "Sovyetlerle İlişkiler 1919-1923: Kurtuluş Yılları", Baskın Oran (Ed.). Türk Dış Politikası, Cilt-1 (1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları. 155-177.

SUMMARY

Trans-Caucasia drew so many states' and empire's interest such as Byzantine Empire, Abbasids, Mongols and Ottoman Empire throughout history. Most important reasons of political intention towards the region have been geopolitical and geostrategical position. Grand Duchy of Moscow compounded its influence towards the region onwards 16th century. Then The Tsardom of Russia overcame Qajar Dynasty and Ottoman Empire and became single hegemon power in the region in 19th century.

After The Tsardom of Russia captured the region, It made several bureaucratic reforms to maintain hegemony and Russified the region. This single hegemony continued from the second half of 19th century to Bolshevik Revolution uninterrupted. The Tsardom of Russia aimed to block Trans-Caucasia against Germany-Ottoman Empire alliance despite of having political economic crisis and between 1914 and 1917. Between 1914 and 1917 Germany tried to use "Jihad" via Ottoman Empire on Muslims residing in the Tsardom of Russia, the Great Britain and France, then to capture Central Asia and India to become the most powerful state of international system. The Tsardom of Russia aimed to weaken Germany-Ottoman Empire alliance and supported Ottoman Armenians to arouse against Ottoman Empire. The Tsardom of Russia succeeded against Ottoman Empire and advanced to Eastern Anatolia and Easter Black Sea Region. Thus The Tsardom of Russia blocked Germany-Ottoman Empire Trans-Caucasia policies.

Bolshevik Revolution and immediately after withdrawing from World War 1 with Brest-Litovsk Treaty were the most important two event for Russian hegemony on Trans-Caucasia. After Brest-Litovsk Treaty Trans-Caucasia was opened for Ottoman Empire, Germany and the Great Britain hegemony. End of Russian Civil War, withdrawing of the Great Britain in 1919 and losing of Germany-Ottoman Empire alliance in WW1 made region to Russian influence again. Then Russians regained influence on Trans-Caucasia via Georgia, Armenia and Azerbaijan including to the USSR in 30th December 1922.

All in all, The Russian Tsardom tried to block Germany-Ottoman Empire alliance in Trans-Caucasia and as a status quoist state the Russian Tsardom succeeded between 1914 and 1917. Bolsheviks had revisionist and revolutionist political discourse between 1917 and 1922. Trans-Caucasia became the object of "reconquista" in Russian foreign policy constructed with world revolution vision. Bolsheviks had reattached Trans-Caucasia to Russian influence area after succeeded in Russian Civil War. As is seen, even though internal affairs were important for Russian hegemony to Trans-Caucasia between 1914-1922, in the last analysis using diplomatic and military tools effectively became determinant for Russian hegemony.

